

A Babel-Bibelvita.

3. Delitzsch tudományos ellenfelei két táborból verődtek össze. Az egyik oldalon az ó-test-i kutatók, a másikon az assyriológusok közül. A két név két kört jelent, amelyek látszólag rokonok, valójában idegenek és egymástól távolállók. Ami őket elválasztja, nem valami külső ok, a studium anyagának különböző volta vagy egyes részletkérdésekben mutatkozó nézeteltérés. Az ellentét gyökerei mélyen fekszenek. A gondolkozásban, felfogásban, célban, szempontban és hagyományban. Az ÓT kutatása mint tudomány theologiai disciplina. Szerves tagja a keresztyén theológiának, mely határait szabályozza, hivatását kijelöli és sajátos szintet kölcsönöz neki. Feladata az Újtestamentumhoz vezető út felismerése és előterjesztése. Így állapította meg a legújabb idő százados keresés és kísérletezés után. Forrása egyesegyedül a régi Izráel hagyománya, néhány könyvből álló gyűjtemény, mely egy politikailag szűk látkörű népről és alig ezer esztendő történetéről beszél. Minden, ami ezen kívül fekszik külföld, hová nem ajánlatos átlépegetni. Haszonnal úgy sem járhat az ilyen széjjelnézés. A szempont, amely e forrás bonczolását és felhasználását irányítja, természetesen a theologiai szempont. A mai ó-test-i kutató nem a Kelet világa, hanem a keresztyén theologia iránt érez különös vonzalmat. Theologus kíván lenni és nem orientalista. Az ÓT csak eszköz, hogy az ő theologiai érdeklődését kielégítse. Feleletet kér Izráeltől, hogy miként készítette elő mindama problémákat, amelyek a keresztyén theológiát foglalkoztatják. Így legszükségesebb kötelessége, hogy e problémákkal tisztában legyen, azokhoz állást foglaljon, bennök határozott eredményre jusson és elért meggyőződését mindenütt érvényesítse. Mint theologus az ó-test-i kutató közvetlen érintkezésbe jut az élettel. Studiumának gyümölcsei nincsenek az elmélet falai közé elzárva. A levont consequentiák erre vagy arra terelhetik az egyház tagjainak lelki világát. Kényszeríthetik őket, hogy véleményt változtassanak a vallásos gondolkodás feletti fontos kérdéseiben. Ha a hatás sokszor azonnal nem is érezhető, mégis megvan s csak idő kell hozzá, hogy végre szemmel látható kifejezést nyerjen. Egészen más a képe

az assyriológiának. Ez önálló tudomány s nem előcsarnok a tulajdonképeni épülethez. Hivatását, célját, értékét, határait, a munkánál alkalmazott eszközeit és szempontját önmagában bírja. Tárgya a régi világ leghatalmasabb birodalmának lezárt élete kiszámíthatatlan hosszú történettel, mindenfelé érezhető súlylyal, minden irányban szétterjedő tekintélyvel. E politikai és szellemi középpontot, az ó-kori Keletnek legimpozánsabb productumát, minden megnyilatkozásában felkutatni és új életre kelteni, feladata a assyriológiának. Mint orientális tudomány Bábelt csakis önmagáért és az alkatelemeknek szoros összefüggésében vizsgálja. Az érdeklődés köréből semmi sincs kizárva és semmi sincs a másoknak rovására előtérbe állítva. Számára a politika terén elért sikerek és szenvedett kudarcok ép oly érdekesek és fontosak, mint a nyilvános és magánéletet szabályozó intézmények és szokások vagy a lelki világnak legközvetlenebb kifejezői a nyelv, a költészet, a művészet és tudomány. Egyiket is másikat is egy és ugyanaz a szellem hozta létre. Forrásai nemcsak az a végtelen sok emlék, ami Assyria és Babylonia talajából került napvilágra. A rekonstruálás munkájában az assyriologus lépten-nyomon a legkülömbözőbb népek hagyományára kénytelen appellálni, melyek közelebbi vagy távolabbi érintkezésben állottak a kétfolyam vidéki birodalommal. Babylonia története és a régi Kelet története mondhatni egy és ugyanaz. Amit e forrásokból az assyriologus merít, az a múlté. Babylonia szellemének csatornáit nem nyúlnak be közvetlenül a mi jelen életünkbe. Ha sikerül is néhol kapcsolatot felfedezni, az összefüggés kimutatása csakis kerülő úton a közbeneső retorták segítségével lehetséges. A talált eredmények a mily érdekesek történetileg ép oly kevésbé vannak hivatva arra, hogy vallásos érzelmeinket és gondolkodásunkat közvetlenül befolyásolják és módosítsák. Az assyriologia végül fiatal tudomány. Telve vállalkozási kedvvel, hódítási vágygyal, energiával és vakmerőséggel. Történetének rövid ideje meglepő sikerekhez szoktatta és nem tanította még óvatosságra és elővigyázatra. Ballépéseit nem veszi szigorúan. Azokban több dicsérni-, mint szégyenlenivalót lát.¹⁾

¹⁾ „Egészen természetes és magától értődő, hogy a régi Keletről szóló tudomány, a melyet most fedeztünk fel és amely még gyermekcipőben jár, ma még sokszor „kiforratlan hypothesisek“-kel dolgozik. Hogy ezt őszintén önmaga előtt bevallja, hogy elég bátor és becsületes a megvédésre, hogy új szempontokat tartózkodás nélkül fogad el, a végső igazságot többre tartja a csalhatatlanság nimbusánál, e fölött némelyek, mint beati possidentes részvétel mosolyoghatnak; de ebben másrészt a frissen lüktető életnek jelét is lehet látni sőt a hetike vakmerőség, mely az ellenmondást kihívja, biztosítékul szolgálhat a vélemények gyorsabb és alaposabb tisztázására“. Weber O. Der Streit um Babel und Bibel. Beilage zur Allg. Zeitung. München 1903. nov. 27. szám.

A két tudományág közötti belső ellentét teljes éleséggel kifejezésre jut a Babel-Bibelvitában. A két fél egy pillanatra se tagadja meg önmagát. Az ó-test-i theologusok a megszokott szűk keretekben mozognak. Visszavonulnak az ÓT árkai és bástyái mögé és itt számolnak le Delitzsch fejtegetéseivel. E körből kilépni semmi hajlandóságuk. Egyetlen egy sem akad közöttük, aki kellőleg felszerelve Delitzschet saját mezejére követné és ott kísérlené meg vele a fegyvereket összemérni. A köztudat szerint ez semmiképp se tartozik feladataik közé, szerepök egészen más természetű. Delitzsch átkalandozott az ó-test-i theologia régiójába és itt fatális balesetek érték. Sokkal kevésbé járatos annak eredményeiben és sokkal vigyázatlanabb a következtetésekben, semhogy lábait a gyakori botlástól meg tudta volna óvni. A tévedéseket kimutatni és visszautasítani, az ó-test-i theologusok első kötelessége. Azonban ez csak előjáték és bevezetés. A tulajdonképpeni probléma a theologus számára most következik. A sok pelyva között tiszta buza is található. Delitzsch nyilvánvaló tévedései mellett oly állítások foglalnak helyet, amelyekről évtizedes kutatás eldöntötte, hogy tudományos igazságok. Babyloniának Izráel vallására gyakorolt hatását több-kevesebb megszorítással az ó-test-i theologusok is vallják és hirdetik. De mit szól ehhez a theologia? „Szabad a theológiának, mint ilyennek, szabad nekünk, mint keresztyéneknek, kik úgy hisszük hogy Izráel vallásában isteni kinyilatkoztatás szól hozzánk, ily discussiókba bocsátkoznunk? Az isteni kinyilatkoztatásba vetett hit nem dől össze, ha mi e vallásban babyloniai elemeket fedezünk fel?”¹⁾ Ez az alapkérdés, amelyre a theologusok a vitában feleletet keresnek, a zászló, amely körülött a csatát vívják. Kezeik között a probléma egyoldalúan theologiai színezetet nyer Delitzsch eredeti szándéka ellenére, aki első felolvasásában egy orientális témával kívánta hallgatóit megismertetni. A szempont egyoldalúsága szükségszerűen maga után vonja azt az egyoldalú harczmodort, amelyet a theologusok a debatteban kifejtének. Eljárásuk csak defensiv lehet. Veszélyben látják Izráel hagyományának kinyilatkoztatott jellegét, veszélyben a vallásos gondolkozás egyik sarkkövét, kötelességük már most annak védelmére kelni. Miért áll a Biblia Babel fölött? miért ragaszkodhatunk a Bibliához a babyloniai befolyás daczára is? hangoztatják szünetlenül meglepő monotoniával. És teljesen ki vannak elégítve, ha sikerül modust találniok, amelylyel mindkettőnek elegendet tehetnek. A védelemmel véleményök szerint nemcsak a tudományos igazságnak tartoznak. Az egyház nyugalmát is felzavarta az assyriologustól elhajított kő. A kedélyeket le kell csendesíteni kimutatásával annak, hogy a veszély ép nem imminens, hogy a

¹⁾ Gunkel, Israel und Babylonien, 1903. 14. 15. oldal.

Delitzsch tételei közül sok megmaradhat a vallásos érdek sérelme nélkül.¹⁾ Máskép tárgyalják a kérdést az assyriologusok. Távol állanak attól, hogy Delitzsch fejtegetéseit minden irányban helyeseljék. A részletek sok javításra és correctiora szorulnak. De előadásának alapgondolata azért igaz marad. Aki a régi Kelet szellemét megakarja érteni, annak feltétlenül Babel talajára kell állania. Itt a központ, a többi csak periphéria. Minden amit a régi Kelet producált innen nyert tápanyagot és irányítást. A szellemnek nincs olyan köre, amelyben Babel a kisebb népeknél hatását ne éreztette volna. Az orientális tudomány feladata ép abban áll, hogy ez összefüggéseket felismerje és megmagyarázza. Izráel is egy része volt a Keletnek. Izráel se vonhatta ki magát a babyloniai szellemkörből. Hogy ez hol és milyen formában jelentkezik, azt minden mellétekintet nélkül fel kell kutatni. Ki megtalálja az összes pontokat, az megoldotta a Babel-Bibelkérdést. Mert ennek lényege annak tisztázása, hogy „mikép jelentkezik Babel és a Biblia is mint egy közös culturcentrum kiágazása, melyek fejlődésükben és kialakulásukban különbözők lehetnek ugyan, de a melyek mégis világosan egy talajnak termékei“. A kérdés történeti kérdés és semmi egyéb. A feleletet, amit Delitzsch fogyatékosan adott meg, helyesen megadni, kötelessége azoknak, kik a témához hozzászólnak. Az assyriologusok ekként egy szemernyit se engednek positiojukból. Babylonia szellemének mint a multban történt a jelenben is le kell igaznia az egész keletet. Eljárásuk az aggressiv előhaladás eljárása. Ők nem elégesznek meg a visszautasítással és védelemmel, ők positiv hasznot kívánnak látni. Positiv hasznot a tudomány számára. A gyakorlati élet éppenséggel nem érinti őket.

Igy áll egymással szemben a két tábor. De ez csak az összkép. Ki a részletek iránt is érdeklődik, hamar észreveszi, hogy az egység mosaikszerűen rakódik össze különböző elemekből. Egyik és másik oldalon is egymástól lényegesen elütő nézetek csoportosulnak, melyeket csak az alap közössége óv meg attól, hogy egymástól el ne szakadjanak. Az utak elágaznak, végre a centrumban mégis találkoznak.²⁾

Az *ó-test-i theologusok* soraiból az a csoport válik ki legszembeötlőbbben, amely a vitában a legnegatívabb álláspontot foglalja el.³⁾ Nem mintha képviselői mindent kerekén tagadnának,

¹⁾ Mindezt helyesen felismeri és hangsúlyozza Weber O. fentidézett cikkében.

²⁾ Alábbiakban távolról sincs minden felhasználva, ami a Babel-Bibel-vitával kapcsolatban napvilágot látott. Az egész anyagnak feldolgozása. legalább minálunk, legyőzhetetlen akadályokba ütközik. A kérdés tisztázásához nem is szükséges. Sokkal hasznosabbnak látszik az egyes irányoknak bemutatása egy-egy jellemző példában.

³⁾ König, Bibel u. Babel 1903.

amit Delitzsch előadott. Ők is készséggel elismerik, hogy az ékiratos emlékek sok becses felvilágosítással szolgálnak az ÓT megértéséhez. „Már maga az ásatások szintere számos helyet, melynek az ÓT-ban csupán neve fordul elő, konkrét szemléletes-séggel mutat be az érdeklődőknek“. „Ha belépünk a városokba, a melyeket az ásatások feltártak, az architektura, plastika és kézművesség alkotásainak mily csodálatos gazdagsága tárul itt szemeink elé. Mennyire kézzel foghatóvá válik pompája és hatalma azoknak az uralkodóknak, akiket az ÓT gyakran mint Előázsia hódítóit emleget“. ¹⁾ Tovább lehet menni. „Nem nehéz az antik culturának oly momentumait felsorolni, a melyek Babyloniából kiindulva győzelmesen vonultak végig az előttünk ismeretes régi világ tág területein“. Az astronomiai és matematikai ismereteknek számos részlete, az állatkörnek elrendezése, a napnak kétszer 12 órára, a körnek 360°-ra való beosztása, az újhold megjelenésének kiszámítása, a nap- és holdfogyatkozások megfigyelése, a mérték-, súly- és pénzrendszer, a sexagesimális számítási mód, mind Babylonia szellemének terméke és onnan lőn a különböző népek közkincsévé. ²⁾ De ezzel el is jutottunk a határig, amelyet nem szabad túllépni. A cultura terén jelentkező egyéb megegyezéseket, a nyelv és az irodalom körében található közös vonásokat, nem lehet a kölcsönvévés egyszerű hypothesisével megmagyarázni. A mi pedig a vallás és az erkölcs körét illeti, ott az összefüggés keresésének semmi jogosultsága. Aki az izráeli és babyloniai kultikus szokásokat, vallásos képzeteket, elbeszéléseket és hagyományokat egymással kapcsolatba hozza és egymásból származtatja, az célját csak erőszakos és meg nem engedhető eszközökkel érheti el. Elfelejtja, hogy vannak hasonló vallásos gyakorlatok, melyeket az általános emberi hajlam hozott létre a föld legkülömbözőbb népeinél és legkülömbözőbb vidékein; elhallgatja, hogy az izráeli traditióknak felette fontos szakaszai hiányoznak a babyloniaiaknál; önkényes magyarázattal belevisz az ó-test-i szövegekbe olyan értelmet, amire a szerző távolról se gondolt; eltünteti a relativ sajátosságot, amivel Izráelnél az illető kölcsönvetnek állított momentum bír; elsimítja azt a markáns ellentétet, amely a két nép hagyományának szellemében kifejezésre jut; s letagadja, hogy Izráelt az emberiség kultur-történetében Istenről és a világról és a kettőnek egymáshoz való viszonyáról szóló felfogása alapján exceptionális hely illeti meg. E fegyatkozásoktól ment kutatás szükségszerűen ép az ellenkező következtetésekre kell hogy jusson, mint a melyekre Delitzsch jutott. „Való igaz, Babel a közelebbi és távolabbi környezet

¹⁾ 16. old.

²⁾ 20—21. old.

számára sok culturális elemnek kiinduló pontja, de a vallásnak, minden cultura ezen lezáró factorának, classicus irodalma a biblia. Bábelt lehet „Előázsia agyának“ nevezni, de ami a bibliát élteti, az földünket tulszárnyaló tapasztalatból fakadt és így mégis csak annál kell maradnunk: Bábelben az emberiség törekedett az ég felé, a bibliában az ég hajol le a szegény emberiség életébe.“¹⁾

Könnnyen felismerhető, hogy ez állásponton Bábel-Bibelproblémáról tulajdonkép nem is lehet beszélni. Az érintkezések oly alárendelt jelentőségűek s a szellemi életnek oly annyira a peripheriáján mozognak, hogy a két névnek nyomatékos egymás mellé helyezése semmivel sincs indokolva. Bábel külön világ, a biblia külön világ, a kettőnek némi külsőségek találkozásán kívül semmi köze egymáshoz — és a kérdés el van intézve. Problémává a Delitzschtől felvetett téma csak ott válhatik, ahol a biblia centruma, a vallásos hagyomány, és Bábel között az egyezést elfogadják és ahol feleletet keresnek, hogy miként magyarázandó ezen jelenség? Így a theologusok azon második csoportjánál, akiknek véleménye csak néhány vonalnyira tér el a fent ismertetett állásponttól, de e néhány vonal éppen elegendő arra, hogy a vita jogosultságát teljesen igazolja.²⁾ Ők is a culturán kezdik. „Babyloniának jelentőségét a régi világ civilisatiójára és pedig nem csupán Ázsiára, hanem éppen úgy Európára nézve is, manapság elismerik.“³⁾ Nincs tehát mit csodálkozni, ha a cultura körében az ÓT lépten-nyomon oly elemeket mutat fel, amelyek Babyloniában is megtalálhatók. A rokonság azonban továbbra is kiterjed. A teremtéstörténetnél ugyan tulságba mennek egyesek, midőn a Genesis első fejezetét és a babyloniai mythust azonosnak tekintik. Mégis „némi érintkezést a két tudósítás között abban lehet constatálni, hogy amint a bibliai elbeszélésben a vizet, amely idáig összefüggő tömeg volt, az Istentől teremtett boltozat felső és alsó vizre osztja, úgy a babyloniaiban egyike azon két résznek, melyre Marduk Tiámat hulláját hasítja, azontúl menyboltozatul szolgál.“⁴⁾ Világosabb az összefüggés a vizözöntörténetnél. „Itt a bibliai és babyloniai

¹⁾ A citátum nincs egészen szószerint fordítva. König oly hóbortos poetikus kifejezésekben tetszeleg gyakran, hogy azoknak hű átültetésére lehetetlen vállalkozni. Stylusának jellemzésére elég e két példa: Harmonie zwischen Gott und Menschen bildet das glutflammande Morgenrot der Geschichtswege Gottes und Harmonie zwischen Gott und Menschen ist der wimpelflatternde Heimatport, durch den Gottes Geschichtswege in die Ewigkeit zurückmünden (54. old.) — Ueber der Geschichtsauffassung der israelitischen Literatur schwebt ein eigenartiger Glanz, das emporsteigende Morgenrot der Geistes Herrschaft, das jedes Auge beseligen muss, welches sich in seine lieblichen Fluten versenkt und den zukünftigen Tag des wahren Geistesreiches in ihnen heranwallen sieht (u. o.)

²⁾ Volck (Rostock) Zum Kampf um Bibel und Babel. 1903.

³⁾ 8. old.

⁴⁾ 14. old.

traditio készelfogható hasonlóságokat és egyező vonásokat tüntet fel: közös az áradás előzetes megjelentése a megmenekülésre kiszemelt kegyes előtt; a felszólítás, hogy építsen hajót a beviendő emberek és állatok számára; a parancs teljesítése; a szárazon élő összes lényeknek megsemmisülése; a hegyen való fennakadás; a madarak háromszoros kiküldése, közöttök a hollónak említése stb.¹⁾ Mi már most a megoldás? A puszta kölcsönvevésnek még a lehetősége is ki van zárva. A hasonló vonások mellett igen erősek a két hagyományban az eltérések; a szellem mindkettőjökénél teljesen más és más; Izráel történetében sehol se lehet oly időpontot felfedezni, amelyben az átvétel megtörténhetett volna és psychologice el se képzelhető, hogy a régi Izráel, elejétől fogva a monotheistikus Istenképzetnek hordozója, a gondolkozásával homlokegyenest ellenkező elbeszéléseket elsajátította volna. „Csakis párhuzamos, közös ős forrásra visszamenő fejlődést lehet itt feltételezni, régi időből származó közös hagyományt, amely az egyes sémi népeknél, a közös eredet megtagadása nélkül, nemzeti és vallási sajátosságuknak megfelelőleg különbözőképpen alakult ki, a babyloniai talajon természetmythussá lőn, az izráelieknél ellenben az itt működő szellem befolyása alatt azt a formát nyerte, a melyben az Mózes I. könyvének ismert fejezeteiben jelentkezik.“²⁾ A héberek a szóbanforgó hagyomány anyagát Abram vándorlása alkalmával hozták Kanaánba, akinek történeti személyisége Gn. 14 és a legujabb babyloniai leletek alapján minden kétségen felül áll. Ily magyarázat mellett semmi ok sincs aggódní az ÓT kinyilatkoztatott jellege miatt. Nem veszélyeztetik azt olyan részletek sem, melyeknél nyilvánvalóan Bábel a prius, Izráel a posterius. Hammurabi codexének és a Szövetségkönyvnek (Ex. 20—23.) egybevetése ugyanazon eredményre vezet, mint a két teremtés- és vizözöntörténet analyze. „A megegyezések a jogi szabványok igen tekintélyes száma között ott és a törvény határozatai között itt annyira feltűnők, hogy a kettő összefüggésének gondolata elől nem lehet kitérni. És mégis — mily sajátos a Szövetségkönyv vallási és erkölcsi tekintetben! Hammurabi Codexében hiába keres valaki vallásos gondolatokat; a valóban humanus intézkedések mellett pedig, melyek itt-ott előfordulnak, kegyetlenség és durvaság jut kifejezésre, melyet a Thóra szelleme végleg kiirtott. Az izráelinek és az Izráelen kívülinek találkozása az ó-test-i kinyilatkoztatás jellemét semmikép se érinti. Miért ne fűződhetnék a kinyilatkoztatás valami meglevőhöz és adothoz? Veszélyben e jellem csak akkor forog, ha valaki a hasonlatosságoknál megállapodik és a mélyenjáró különbségekről tudomást

¹⁾ 17. old.

²⁾ 18. old.

se vesz¹⁾ Ennyi érintkezést megengedve minden egyéb, amit Delitzsch előhoz hamis és félreértésen vagy túlbuzgóságon alapszik. A hengerkép, amely állítólag a babyloniai bűnbeesés-

¹⁾ 28. old. Figyelemre méltó a kinyilatkoztatásról szóló következő passus: „Delitzsch kifakad „azon magokat pozitívaknak tartó theologusok ellen, akik minden isteni kinyilatkoztatást mint történetileg lassan kifejlődöttet tekintenek s az egyházi kinyilatkoztatásfogalmat ilyenformán annak ellenkezőjébe változtatják“. Én részemről az egyházi hitvallásnak egyetlen egy helyét se ismerem, ahol a kinyilatkoztatás fogalmának definitiója előfordul. Delitzsch szemei előtt olyan tan lebeg, amely a Szent Írást és a kinyilatkoztatást azonosítja, utóbbit úgy fogja fel, mint Istennek közvetlen megnyilatkozását az emberek kioktatására és következetesen az Irásnak minden irányú teljes csálhatatlanságát hirdeti. Ennek a tannak megvoltak a maga theologiai képviselői a multban és sajnos megvannak még a jelenben is. De azért még nincs egyházilag recipiálva. A szent Írás mivoltának, úgy a hogy előttünk fekszik, nem felel meg, mert az okmányyszerű emléke azon történetnek, amelynek folyamán az élő Isten magát kinyilatkoztatta. De a kinyilatkoztatás történetéről beszélni annyit jelent mint fejlődésről beszélni. Ilyenről mi is tudunk, csak hogy mi alatta nem értünk természetes fejlődési folyamatot Delitzsch módjára, haladást a tökéletesebbre, a hamisról az igazabbra, hanem fokozatos megismerését Isten viszonyának a világhoz és az emberhez az ő fokozatos manifestatiója alapján a történetben és tanító szavában“ (26. 27. old.)

Volckkal egy csapáson halad Kittel (Lipsee). Csak néhány nuanceban van közöttük eltérés. Kittel bátrabban nyilatkozik, mint Volck. „Hogy babyloniai elemek vagy legalább is babyloniai paralellák vannak a mi bibliai hagyományunkhoz, affőlött nem lehet kételkedni“. „Ezt régóta tudjuk és a theologiai tantermekben tárgyaljuk is“ (Die babylonischen Ausgrabungen und die biblische Urgeschichte. 1903. 22. 24. old.) Így a Gn. 1. szerinte minden részletében pendantja a babyloniai mythusnak. A megoldást ő is a közös ősforrásban találja meg. De azután így folytatja: „Szabad még egy lépést hátrább tennünk a kérdéshez, hogy ugyan mi volt ez a végső alapforma és így a közös eredeti? Történeti úton nem. Ez olyan kérdés, amit történeti eszközökkel végérvényesen meg nem oldhatunk. (Mint Ábrahám személyiségénél) itt is eljutottunk tudásunk határához és hitünk kezdetéhez. Hogy a hit mikép válaszol a kérdésre, tudjuk: hogy milyen joggal, azt itt részletesen nem feszegethetjük. Annyi azonban bizonyos, hogy a Bibliának nézete, amely hitünknek egy része, számunkra nem babyloniai világnézet, hanem ősrégi részint átélte, részint Istentől az emberekkel adott és az ő népe körében megőrzött tudósítás. A nagy áradás, a midőn bekövetkezett, azok számára, akik nemcsak a hold, nap, föld, víz Istenségéről tudtak, hanem a hatalmas Egy Istenről is, itéletét jelentette ez Egynek, akit az ég és a föld teremőjének ismertek. Hogy vajjon valóban voltak-e ily emberek és hogy milyen volt Istenképzetök, ezek oly kérdések, amelyekre vonatkozólag inkább csak a hitnek és a tudományak postulátumait adhatjuk elő, mint az exakt kutatásnak biztos eredményeit Hálás feladata volna az assyriológiának, melynek megoldása siker esetén az összes eddigi leleteket messze föltümlná és a sok mindenféle tévedést és hamis következtetést eloszlátná, ha be tudná gazolni, hogy a közös ősidőkben ott keleten csakugyan voltak még emberek, akik a felsőbb Istenismeretnek örökségét tisztán megtartották, amely minden bizonynyal egykor az emberekkel adatott“. (29. 30. 35. old.) E fejtegetéssel Kittel máshol lyukad ki, mint a hol kívánta. Beleesik az őskinyilatkoztatás teoriájába, amit Volck szerencsésen elkerült és amit ő is egy más helyen (Der Babel-Bibel-Streit und die Offenbarungsfrage. 1903. 21. old.) az összes mai theologusok nevében visszautasít.

történetet ábrázolja, oly bizonytalan jelentésű és oly különbözőképpen értelmezhető, hogy „jó lesz, ha a józan és óvatos kutatás annak végreleges magyarázatát a jövőre bizza“. ¹⁾ Az Adapamythus se vet fényt a sokat pertractált témára. Midőn Delitzsch az ó-test-i kerubokat a babyloniai szárnyas bikacolosusok utánzatának igyekszik oda állítani, megfeledekzik, „hogy a kerubok az ÓT-ban mindenütt Istennek a világban jelentkező manifestációjával vannak kapcsolatban, az ő jelenlétét a világban közvetítik“. ²⁾ Minden komoly alapot nélkülöz az a felvétel, hogy a monotheismus már a régi Babyloniában otthonos volt. „Babyloniai monotheismusról semmi körülmények között se lehet szólni, mert a kifejezés határozott, tudatos ellentétet foglal magában a többséggel szemben, más Istenek lehetőségét és tiszteletét kizárja, ami pedig ép Babyloniában nem volt az eset“. ³⁾ Jahvét illetőleg ahhoz kell tartanunk magunkat, amit az ÓT ő róla mond. Izráel forrásai arra engednek következtetni, hogy Tharah családjában más Istenek mellett egy Jahve nevű Istent is tiszteltek. Ábrahám ez Isten megismerésében tovább haladt és végül odáig jutott, hogy Jahvéban a kezdettől fogva létező Istent, meny és föld teremtetőjét tanulta tisztelni. Mózes révén Jahve tulajdonneve lőn Izráel Istenének szemben a népek Isteneivel. Ha már most e név babyloniai ékiratokon valóban előfordul: mit tesz ez? Csak egy Istenséget jelenthet a sok egyéb mellett, akik Babyloniában említettek: egy Istenséget, akinek tisztelete mindenestre semmi vonatkozásban sincs a mózesi Isten tiszteletével. ⁴⁾

Másképp oldja meg a csomót a theologusok harmadik csoportja. ⁵⁾ Hogy Delitzsch állításainak legnagyobb része az ÓT-ból nem igazolható, az az elfogulatlan kutató előtt rögtön világos. A Gn. 2. 3.-ban foglalt paradicsomtörténetet csak úgy lehetne a babyloniai hagyománnyal összeköttetésbe hozni, ha feltételeznők, hogy az elbeszélés jelenlegi alakja egy régebbi alakra megy vissza, mely tele volt mythikus elemekkel. Ily kalandos vállalkozásokba bocsátkozni persze aligha válik javára a tudománynak. A Gn. 5.-ben felsorolt 10 ősatya és a Berrossusnál található 10 babyloniai őskirály listájában csupán kettőnél lehet esetleges összefüggést megállapítani és így a rokonság nagyon is kérdéses marad. Delitzsch avval lepi meg a közönséget, hogy a Jahve-nevet három Hammurabi korabeli táblán felfedezte. Ugyan az assyriologusok voltak az elsők, akik az olvasás helyessége

1) 15. old.

2) 16. old.

3) 21. 22. old.

4) 22. 23. old.

5) Oettli, Der Kampf um Bibel und Babel. 4. Auflage. 1903.

ellen felszólaltak, — de ha Delitzschnek van is igaza, nyugtalankodásra, ijedelemre semmi ok sincs. Mert „minden azon fordul meg, hogy mily fogalom fűződik valamely öröklött névhez”. „Vallásilag ép nem veszedelmes a felvétel, hogy az igaz Isten, aki Izráelben jelentette ki magát, valamely már előbből ismert nevet mintegy adoptált és ebbe a vadfába saját kinyilatkoztatásának nemes hajtását beoltotta”. „Itt tehát minden indokolatlan aggályoskodás félretevésével a vallástörténeti kutatásnak szabad kezét kell engedni: az a Jahve, akivel mi állunk vallásos kapcsolatban, mindenesetre csak Izráelben lépett ki a titokzatosság homályából“. ¹⁾ A babyloniai monotheismusról elmondottak szépen hangzanak, de tudományos értékük semmi. Az emlékek mindenütt a polytheismus képét mutatják. A felhozott babyloniai nevekből ép úgy nem lehet az Egyisten hitére következtetni, mint a görög nevekből, amelyek *θεος*-szal vannak összetéve. „Szép és lélekemelő, hogy a magasabb kulturájú népek körében a kiválóbb szellemeknél a monotheismus felé törekvő áramlat tapasztalható; de ez rendszeren pantheistikus színezetű s inkább hasonló a sejtésszerű kérdéshez és kereséshez mint a nagy ismeretlennek világosan észlelhető kijelentéséhez az emberi szellemben és lelkiismeretben“. ²⁾ A babyloniai bűnbánati zsoltárok számos oly részletet tartalmaznak, amelyek hangulat és kifejezés tekintetében erősen emlékeztetnek a bibliai zsoltárokra. „De e költeményekben a bűn felett érzett fájdalom mégis a külső szerencsétlenség nyomásából fakad és a könyörgőnek áhitatos vágyakozása nem annyira a bűntől mint a büntetéstől való megszabadulásra irányul“. „Bármily emelkedett is az érzelem és annak kifejezése egyes szakaszokban, az isteni szentség és változhatatlan igazságosság ideálja sehol sincs elérve, a bűn gyökere az akaratnak Istenellenes irányzatában sehol sincs megragadva, a mi a Biblia klasszikus bűnbánati zsoltáiraiban oly erősen előtérbe lép“. ³⁾ „Ha lehetséges is, hogy a 7 napból álló hét babyloniai mintára megy vissza, mégis Izráelben a sabbath, egészen új, bizonyos cselekvésektől való tartózkodáson túlmenő tartalmat nyert és így nem felel meg a tényeknek, ha valaki a vasárnapban rejlő bőséges áldást Babel javára írja“. ⁴⁾ „Hogy a szomszéd és a nagy culturnépek istentiszteleti gyakorlata nem maradt hatás nélkül Izráel cultusára, ezt készséggel el kell ismerni. De ép ily biztos az a másik megfigyelés is, hogy az eredetileg idegent Izráel megrostálta és megtisztította, Jahve kinyilatkoztatásának összefüggésébe és megvilágításába helyezte“. ⁵⁾ Igazság-

¹⁾ 26. old.

²⁾ 27. 28. old.

³⁾ 30. old.

⁴⁾ 34. old.

⁵⁾ 35. old.

talánul és elfogultan ítél Delitzsch a babyloniai és az ó-test-i erkölcs értékéről. A legjobb esetben a kettőnek egyforma becset hajlandó tulajdonítani; sőt kijelenti, hogy egyes pontokban amaz túlszárnyalja emezt. Fejtegetésében persze elfeledkezik arról, hogy a tulajdonképpeni kérdés nem az, micsoda erkölcsi viszonyok uralkodtak itt vagy ott egy bizonyos időben, hanem hogy mi volt az erkölcsi ideál, amit valamely nép létrehozott és a melylyel erkölcsi viszonyait mérlegelte. Delitzsch állításainak túlnyomó része az ó-test-i kutató kezei között szertefoszlik. Ami megmarad, a vizözön- és teremtéstörténet, arról rég tudjuk, hogy idegen hazából szakadt Izráelbe. Gn. 1. és a babyloniai mythus egybevetésénél ugyan első pillanatra a kettejőknél érezhető óriási különbség köti le a figyelmet. „Azt vélnők, hogy egy lázbeteg képzeletének zavaros csapongásaiból az egészséges józanság atmoszférájába lépünk, midőn a babyloniai epost elhagyva a Biblia első fejezetét vesszük elő.“¹⁾ De a részleteknek pontos vizsgálata elkerülhetetlenné teszi a következtetést, hogy az Irás elbeszélése és Babel hagyománya között csakugyan van összefüggés. Hammurabi Codexének és az ó-test-i törvénynek egybe-hasonlítása szintén világos bizonyítéka a két nép szellemi kapcsolatának.²⁾ Bele kell nyugodnunk, hogy Izráel a maga szellemi világának anyagából több mindenfélét Babyloniától nyert. Ha talán nem is közvetlen, legalább közvetett úton. Babel már a 2-ik évezredben Kr. e. oly messzemenő hatást gyakorolt az előázsiai népekre, hogy ennek révén igen egyszerűen megmagyarázható a babyloniai elemeknek Izráelbe hatolása. Az így keletkezett problémának megfejtését a theologusok különböző irányban keresik. Sokak számára, kik különös kegyelettel viseltetnek a szt. Irás iránt, legajánlatosabb kibontakozásnak az őskinyilatkoztatás felvétele látszik. Isten kijelentést közölt a legrégebb emberiséggel, amely tisztán csakis az Irás népénél maradt fenn, míg pogány körökben mythikus vonásokkal keveredve elhomályosult. De ki közelebbről szemébe néz ez állításnak, hamar rájön, hogy az époly értelmetlen mint a biblia határozott bizonyosságával ellenkező. „A világról szóló konkrét ismereteknek őskinyilatkoztatáson nyugvó ezen hagyománya, melyet állítólag Izráel tisztán megőrzött, minden más nép ellemben elveszített, üres hypothesis, amelynek történeti igazolására semmi nyomós okot felhozni nem lehet; felette fonák eljárás tehát annak elfogadását az Iráshoz ragaszkodó rendíthetlen igazhitiség jeleként feltüntetni.“³⁾ A helyes magyarázat után másfelé kell tuda-

¹⁾ 10. old.

²⁾ Evvel Oetli külön studiumban foglalkozik: *Das Gesetz Hammurabis und die Thora Israels*. 1903.

³⁾ 15. 16. old.

kozódni. „Manapság nem járja már, hogy Izráelt a maga vallásával hullámövezte szigeten minden idegen befolyástól elzárva képzelje valaki; belső és külső történetét csak azon népekkel való összefüggésben és kölcsönhatásban lehet megérteni, amelyekhez tartozott. De mentől készségesebben elismerjük a kapcsolatot annál erősebben megkap a fundamentális előny, amely a Jahvehitet az ő erkölcsi hatásával a többi antik vallások fölé helyezi“.¹⁾ A különbségnek oka abban az új és rendkívüli factorban rejlik, amely Izráel életébe belenyúlt és ott istenemberi történetet teremtett. Isten csakugyan kinyilatkoztatta magát Izráelben, de nem az egész nép, a nagy tömegek, hanem egyes választottak előtt. E választottak a próféták, akiknek hosszas küzdelme végre a népnek gondolkozását is teljesen átalakította. „Ezen profétai szellemnek kritikáján ment keresztül az egész, tágabb körből származó régi hagyomány és e szellem a pogányos, vallásilag tévútra vezető képzeteket vagy egyszerűen kiirtotta vagy átformálta és jelentéktelenné tette“.²⁾ Így míg egyrészt teljesen kielégítő magyarázatot nyer a babyloniai és az ó-test-i traditio jelenlegi alakja között észlelhető különbség, másrészt az aggodalom is eloszlik, mintha a babyloniai paralellák az Irás értékét csak legkisebb mértékben is veszélyeztetnék.

Az imént ismertetett irányzat az őskinyilatkoztatás hypothesis mellett azon fel fogás ellen is sikra száll, mintha a Babyloniából kölcsönzött bibliai részek emelkedett színvonala talán „egy hosszas tisztítási processusnak volna végeredménye, amelyet Izráelben a pogány mythuson a reflexió végzett“. A tiltakozás részben a theologusok ama negyedik csoportjának szól, amely erre a momentumra építi fel a kibontakozás hídját.³⁾ E csoport egyes tagjai még a legtöbb előzékenységgel viseltetnek az assyriologus Delitzsch és az ő előadása iránt. Igyekeznek közeledni hozzá és mint ő Babelből veszik a kiindulópontot. Élénk színekben bemutatják Babyloniának magas culturáját és annak minden akadályt legyőző hatását. „A Keletnek középpontja Babylonia; itt kiszámíthatatlan idő óta csodálatosan előrehaladott cultura virágzik, amely már 3000 körül teljesen ki van fejlődve. E culturát széthordják a Kelet minden tájékára le egész Egyptomig. Babel azt a helyet foglalja el a Keleten, amit századokkal később Róma a nyugaton. E babyloniai világkulturát látjuk működni és hatni a görög-római időben is; végső nyulványai itt vannak mi közöttünk“.⁴⁾ Ily bevezető szavak után azt lehetne vélni, hogy egy széles perspectivájú fejtegetés következik, középen Babellel,

¹⁾ 40. old.

²⁾ 17. 18. old.

³⁾ Gunkel, Israel und Babylonien. 1903.

⁴⁾ 6. old.

egész Előázsia agyával. De a magas hang hirtelen eltompul, a látkör szűkre szorul. Az ó-test-i theologus felülkerekedik és kezdődik a szitalás munkája és a theologiai megoldás hajszo-
lása. Felületesen járt el Delitzsch, midőn a paradicsommondát, Nebukadnezar örütségét, a halál utáni életről szóló hitet, a monotheismust és sok egyebet babyloniai eredetűnek igyekezett feltüntetni. Viszont helyes nyomokon halad, midőn a teremtés- és vizözöntörténetet, az emberiség ősatyáinak katalogusát és a sabbathot Babyloniából származtatja. Ezt el kell fogadni, ha sokak számára még annyira kellemetlen is. Sem agyonhallgatással, sem merev negatívival nem lehet a kérdést elintézni. Delitzsch orthodox ellenfelei attól félve, hogy az isteni kinyilatkoztatásba vetett hit a Babel-Bibelkérdés révén összeomolhatna, kétségbeesetten védekeztek babyloniai elemeknek felvétele ellen a Bibliában. Eljárásukat semmikép se lehet helyeselni. Hitükről igen sajnálatos bizonyítványt állítanak ki e féltékenységgel. „A hitnek, hogy nevéhez méltó legyen, bátornak és merésznek kell lennie. Micsoda hit az, amely tényektől retteg, tudományos kutatástól irtózik! Ha valóban hiszünk Istenben, aki magát a történetben nyilatkoztatja ki, úgy nem irhatjuk neki elő, hogy milyenek legyenek az események, melyekben őt föltaláljuk, hanem kötelességünk lábainak nyomát alázatosan megcsókolni és működését a történetben tisztelettel fogadni. Ha eddigi véleményünket Isten útjairól a történetben meg kell változtatnunk, mert a tények úgy követelik, — hát akkor egyszerűen meg kell tennünk! Ha már most Izráel vallásában csakugyan találunk babyloniai elemeket, még ha felette értékes és fontos részek volnának is azok, úgy hitünk csak örülhet, hogy a világ váratlanul megnyílik előttünk és Isten működését ott is láthatjuk, ahol azelőtt nem is sejtettük. A zsidóság, amelynél vallás és nemzetiség szorosan össze van fűzve, jogosan aggódhatik, hogy koronájának egy gyöngyét elrabolják; de mi közünk minékünk a zsidóság nemzeti igényéhez! Mi Isten kinyilatkoztatását örömmel elismerjük mindenütt, ahol az emberi lélek magát Istenének közelében érzi, ha a formák még annyira hiányosak és sajátosságok is. Távol legyen tőlünk, hogy Isten kinyilatkoztatását csakis Izráelre korlátozzuk! Mi keresztyének ne utánozzuk a zsidóknak rossz szokását, akik Istennek véltek szolgálni, midőn az összes többi vallásokat kicsúfolták és szidalmazták. Az izráeli-keresztyén vallás bibliai képpel élve elsőszüllött a testvérek között. Éppenséggel nincs szükségünk reá, hogy sajátos birtokunkat féltékenyen védelmezzük; elég nagyok lehetnénk már arra, hogy mindenütt, a régi babyloniaiaknál is elismerjük azt, amit el kell ismerni. Az izráeli vallás emelkedettsége és fensége ezáltal nem kisebbedik, hanem kellő megvilágítást nyer.“¹⁾

¹⁾ 15. 16. old.

Mindenkép követelni kell azonban, hogy a vizsgálat pártatlanul történjék. Az elfogulatlan ó-test-i kutató se zárkózik el Izráel nyilvánvaló hibái elől, melyek az ÓT-ban is kifejezésre jutnak, és semmikép se érzi szükségét annak, hogy Izráelben mindent pompásnak és szépnek találjon. A zsidó monotheismus például sok tekintetben gyűlölettel van beszenyezve, néha vért lihegő gyűlölettel a pogányok iránt, amit történetileg a mindig szorongatott zsidóság nyomoruságos viszonyaiból meg lehet érteni, de amit semmi esetre se szabad a mi vallásunkba bele vinni.¹⁾ Mégis, ha valaki az izráeli és babyloniai vallást egymással összeveti, nem lehet kétséges, hogy mint pártatlan bíró melyik részre álljon. Egyik oldalon durva polytheismus, varázslás, képtisztelet, vallásos prostitutio, másikon a klasszikus időben a világ felett uralkodó egy Istenbe vetett hit, a képnélküli cultus és a nyomatékosan hangoztatott tétel, hogy Isten nem áldozatokat és ceremoniát kíván az emberektől, hanem a szivnek kegyességét és a kezeknek tisztaságát.²⁾ A pártatlanul ítélő arról se fog megfélemedezni, hogy a Babyloniától kölcsönzött bibliai részletek, mily óriási magasságban állanak az eredetiek felett. A különbség megmérhetetlen: egészen más két világ jut egyikben és másikban is kifejezésre. Vagyis a bibliai anyagnak a babyloniai-ival szemben a függés mellett meg van a maga önállósága. „Az izráeli traditio a babyloniai-ait nem csak átvette, de — a világ-történet valóságos csodájára — a legerősebb mértékben át is alakította; salakot aranyba változtatott“.³⁾ Hogy ezt Izráel meg tudta tenni, hogy vallásos gondolkozásában oly szédítő fokot tudott elérni, az nem véletlen és nem esetleges. Annak meg van a maga mélyenfekvő oka és ez ok: az isteni kinyilatkoztatás. Persze a kinyilatkoztatást nem szabad ma már a régi supernaturalis értelemben venni. Az isteni és emberi nem külsőleg egymás mellett áll, hanem bensőleg egymásban nyugszik. „A kinyilatkoztatás története ennek folytán az emberek között ugyanazon pszichologiai törvények szerint játszódik le, mint minden emberi történet. A hitnek szeme azonban az események mögött azt az Istent látja, aki a lélekhez szól és a ki feltárja magát azok előtt, akik őt szivből keresik“.⁴⁾ Az izráeli népnek szelleme, közelebbről vallása, a századok folyamán ugyanúgy fokozatos fejlődésen ment keresztül, mint bármely más nép szelleme és vallása. De a fejlődést a hit meggyőződése szerint Isten irányította és juttatta el addig a pontig, ameddig eljutott. „Aki e vallást hívó szemekkel vizsgálja, annak be kell vallania: e

1) 32. old.

2) 32. 33. old.

3) 23. old.

4) 36. old.

nép előtt Isten csakugyan kijelentette magát. Itt Istent közelebb érezték, jobban ismerték, mint bárhol másutt a régi Keleten egészen a mi Urunk a Jézus Krisztusig! A régi izráeliek a kulturának sok ágában a babyloniaiak alatt állhatnak, a valóság terén messze túlszárnyalják őket: Izráel a kinyilatkoztatás népe és az is marad!¹⁾

Az *assyriologusok* a vitában távolról se vettek oly nagy számmal részt, mint a theologusok. Nem is tehettek volna. Az assyriologia művelői a meglepő fellendülés daczára is oly kevesen vannak, hogy az ó-test-i kutatók impozáns gárdája mellett mondhatni elenyésznek. Németországban több olyan egyetem van, amelyen az ó-test-i szakot három sőt négy tudós képviseli, míg az assyriológiának tanszéke sincs. Nem szabad tehát megütközni, ha a Babel-Bibelvitában átlag tíz theologus nyilatkozatára csak egy assyriologus nyilatkozata esik. Aránylag csekély számoknak következménye, hogy amit e kis csoport egyes tagjai a részletekben előadnak, azt csakis saját személyökkel fedezik. A különböző vélemények mögött nem áll egy egész párt, amely annak külsőleg súlyt és tekintélyt adna. Mindenki a maga nevében beszél és maga felelős kimondott szavaiért. Ki őket ismertetni kívánja, egyes személyekkel kénytelen foglalkozni és nem egész körökkel, melyeknek felfogása egyező és összevágó.

Egyike az elsőknek, ki közülök megszólalt, Jeremias Alfred, a lipcsei Luthertemplom lelkésze és régi kutatója a babyloniai emlékeknek. Brosürája²⁾ polémia nem Delitzsch, hanem König és Budde ellen. Előbbi különböző röpirataiban egyrészt az assyriológiának hitelét és megbízhatóságát igyekezett aláásni, másrészt azonban a babyloniai astrologiában és mythologiában oly járatlanságot tanusított, amit nem lehetett szó nélkül hagyni; utóbbi a Keilinschriften und das Alte Testament 3-ik kiadásának megjelenése alkalmával élesen tiltakozott a panbabylonismus ellen, „amely óriási öklét ráteszi az ÓT-ra és összeomlással fenyegeti mindazt, amire, mint az ÓT-tól nyert tulajdonunkra, idáig büszkék voltunk“. Az említett két ó-test-i kutató tévedéseinek helyreigazítása, botlásainak corrigálása a főczél, amelyre Jeremias törekszik. A tárgyalás folyamán azonban Delitzsch felolvasására is rátér és az itt elmondottakról szóló véleményét is közli. Mint többi assyriologus kollégái, Jeremias is hangoztatja, hogy Delitzsch elhamarkodottan kockáztatott meg nem egy állítást. Ha Delitzsch azt mondja, hogy a sabbath-illetőleg vasárnapi nyugalomban rejlő áldást Babyloniának köszönhetjük, úgy messzebb megy mint szabadna. De az összefüggés valójában megvan. „Arról szó sem lehet, hogy Babyloniában azt sikerült volna

¹⁾ 37. old.

²⁾ Im Kampfe um Babel und Bibel. 1903.

felfedezni, a miben a biblia történeti jelentősége foglaltatik, a monotheismust¹⁾ Mégis tagadhatlan, hogy a nyomok bizonyos „pogányos monotheismus“-ra engednek következtetni. A vallásos szövegek néha csak ilu-t Isten-t emlegetnek. Az a gondolat is át-átcsillámlik a babyloniai hagyományban, hogy bár az Istenek száma végtelen nagy, ezek mégis csupán az egy nagy isteni hatalomnak kinyilatkoztatási formái. E jelenség magyarázata valószínűleg az esoterikus vallásban keresendő. Mint mindenütt a világon Babyloniában is a hivatalos cultus mellett megtalálható az esoterikus vallás. Ennek alapgondolata abban összpontosult, hogy az egyes Istenek csak kisugárzásai az egy Istennek. Az esoterikus vallás a babyloniai tudománynak volt része és így természetesen nem forgott közkincként a nép szélesebb rétegeiben. Nem hiányzott azonban a törekvés, hogy az alapgondolat a nép körében is elterjedjen. Egyes babyloniai mythusokat, többek között a teremtésről szóló mythust is, nyilvánvalóan azért dolgoztak fel epos formájában, hogy az esoterikus vallás eszméinek minél több hivat szerezzenek. Babyloniai monotheismusról tehát ily sajátos értelemben csakugyan lehet beszélni. „A héber monotheismus a babyloniaitól csupán abban különbözik — de persze e különbség égmagasságú távolságot jelent — hogy itt Isten maga a földi alakot a saját tartalmával, a kinyilatkoztatással töltötte meg“²⁾ Hasonló elbirálás alá esik az ó-test-i Istennév. Jahu a feliratok tanúsága szerint nyugati Istennév. Ha az ó-test-i Jahve esetleg összefügg is vele, az ó-test-i Istenfogalmat ez a felfedezés semmikép se érinti. Sokkal fontosabb azonban ezen egyes adatok correctiójánál annak constatalása, hogy a probléma lényege nem azokon a pontokon fordul meg, amelyeket Delitzsch felemlített. Delitzsch néhány parallelára és pedig többször kétes értékű paralellára támaszkodva bizonyítgatta Bábel és a Biblia összefüggését. Önkényesen szűk medernbe szorította a témát és a leglényesebbet szóra se érdemesítette. Bábel és a biblia összefüggésének tárgyalásánál abból a közös világnézetből kell kiindulni, amelyen mindketten állnak. Az összes előázsiai népek szellemi világa fölött egy háló van kifeszítve, mely a legtávolabbi elemeket is egyesíti, — az astral-mythologiai systhema. Ez jut kifejezésre mindenütt a vallásban, a tudományban, a kultikus szokásokban, mythusokban és legendákban. Ez szolgáltatja a formát bármilyen tárgyú előadás számára. „Ami a festőnek a szín, a költőnek a poetikus

¹⁾ 14. old.

²⁾ 13. old. Jeremias fejtegetéseiben, mint ez az idézet is mutatja, az assyriologus mellett többször megszólal a theologus. Ez azonban kivétel. Az assyriologusok külbömben egyáltalán nem reflectálnak a kérdés theologiai oldalára.

alak, az a keleti elbeszélőnek a mythologiai schema". Legerősebb vonásokban a közös keleti világnézet a babyloniaiaknál észlelhető. „De a Bibliában is igen mély nyomokat hagyott hátra. Mózes első könyvétől az Apokalypsisig léptennyomon találkozunk formulákkal, kifejezésekkel, alakokkal, amelyekben ez ősrégi keleti világnézet még átszűrődik. A legendában épúgy mint a cultus formalismusában, a számok és mértékek symbolikájában, mindenütt a régi Kelet szellemi életének az az egy alap gondolata és alapfeltétele szólal meg, a kosmikus rendszer". Itt van a Babylonia és az Izrael közötti kapcsolatnak lényege. A Bábel-Bibel jelszó nem csak azt jelenti, hogy egy kis nép a nagyobbiktól néhány institutiót, képzetet, legendát sajátított el, hanem hogy mindkettőjüknek világnézete, gondolkodásuk formája egy és ugyanaz.¹⁾

Erősen kiszélesíti és tág alapokra fekteti a problémát Zimmern is a Keilinschriften und Bibel nach ihrem religionsgeschichtlichen Zusammenhang című broszúrában. Éppenséggel nem hajlandó polemizálni és a „kevésbé örvedetes" vitában közvetlenül résztvenni. A cél, amit el akar érni, egy megbízható vezérfonalnak összeállítását, amelyből minden laikus érdeklődő is könnyedén eligazodhatik, hogy az eredeti babyloniai források ismerete alapján mit lehet a vita anyagából megbízható eredménynek, mit csak kombinációnak tekinteni. Teljes objectivitással egymás mellé állítja az ékiratok tudósítását és a bibliai hagyományt és levonja a consequentiát: itt világos az összefüggés, ott valószínű, amott semmivel se igazolható. A tárgyalás csakis a vallástörténeti körre szorítkozik. Egymásután szóba kerülnek a vizözöntörténet, az ósatyák, a világ teremtése, a paradicsom, a kultikus szokások, a sabbat, a babyloniai és bibliai hymnusok és imák. Mit Zimmern e szakaszoknál előad, az néhány, a későbbi zsidó és keresztyén képzetekre vonatkozó megjegyzéstől eltekintve nem lépi át azokat a kereteket, amelyekben a többi szereplők is mozognak. A fejtegetésnek végső része azonban oly témával foglalkozik, amely idáig ki volt zárva a debattéból. Zimmern az Ujtestamentomra is kiterjeszti a vizsgálatot és igyekszik, ha csak vázlatosan is,²⁾ azokat az érintkezési pontokat bemutatni, amelyek az Ujtestamentom és a babyloniai mythologia között esetleg fennállanak. „Hogy e problémák végleges megoldásáról egyelőre még nem szabad beszélni,

¹⁾ 20—22. old. v. ö. Webernek többször idézett cikkét az Allg. Zeitungban. Ez astral-mythologiai systemának legfőbb szószólója és képviselője Winckler. Előfutói Volney, Dupuis, Nork és legujabban Strucken. Jeremias néhány példát is említ az ÓT-ból, ahol a rendszer állítólag még világosan felismerhető.

²⁾ Igen terjedelmesen tárgyalja Zimmern az ujtestamentomi és babyloniai parallelákat a KAT 3. kiadásának második kötetében. (1902. 1903.)

hogy a felettök folyó discussio csak a kezdet stádiumában van“, azt ő is nagyon jól tudja. „De a kérdések végre is előttünk fekszenek és nem egyhamar fognak a napirendről lekerülni.“¹⁾ A christologia körében Zimmern meggyőződése szerint egész sereg olyan vonás és képzet található, amelynél jogosan felvethető a kérdés, vajjon azok végeredményben nem babyloniai mythologikus gondolatokra mennek-e vissza? Az egyezések sokszor oly meglepők, hogy e következtetés elől nem lehet kitérni. Az őskeresztyénség Krisztusa világelőtti, isteni, menyei lény, ki egyuttal a világ teremtője; a babyloniai mythologia hasonlót mond Mardukról, a mindenség alkotójáról. A Krisztus csodás módon születik, mint csecsemő különös tiszteletnek és üldözésnek tárgya; I. Sargon születése és gyermekora, Gilgamesnak, a babyloniai királynak születése a monda szerint szintén rendkívüli körülmények között játszódik le. A Krisztus a világ megváltója, új kornak felidézője, ki „az idők teljességében“ megjelent; a babyloniai mythus viszont úgy tünteti fel Mardukot mint minden betegségnek meggyógyítóját, minden átoknak feloldóját, ismeri a „megváltó királyt“ és tud az „idők teljességéről“ is. A Krisztust az ő isteni atyja küldi a világba; Marduk szintén az ő atyjának Eának rendeletére siet a szenvedő emberiség segítségére. A Krisztus szenved; az astralis fényistenségek időnként elhomályosulnak. A Krisztus meghal; a babyloniai fényistenségek néha teljesen eltűnnek. A Krisztus a poklokra száll; a babyloniai Istenek eltűnésükkor a föld alatt a halottak országában tartózkodnak. A Krisztus a harmadik napon halála után feltámad; Marduk „felkel“ az újév ünnepén a tavaszi éj és napegyenlőség alkalmával. A Krisztus a menyekbe száll; a fényistenségek az égbe emelkednek, miután előzőleg az alvilágban időztek. A Krisztus felmagasztaltatik, Istennek jobbára ül és átveszi a királyságot a menyek országában; Mardukot, a fiatal fényistent, az összes többi Istenek királyuknak ismerik el. A Krisztus a napok végezetével vissza fog térni és le fogja győzni a gonosz hatalmat; Marduk Tiámat ellen folytat harczot. A kapcsolatokat, ha azok végérvényesen beigazolódnak, persze nem szabad úgy gondolni, mintha a kereszténység a mythologiai anyagot egyszerűen átvette volna. A Babyloniától az Ujtestámentomig vezető út hosszú és ugyancsak kacskaringós lehetett. A babyloniai képzetek valószínűleg a parsismus közvetítésével esetleg egyiptomi elemekkel vegyítve először a későbbi zsidóság körében terjedtek el, innen jutottak az őskeresztyénségbe, amely azokat sajátosan átalakítva a názárethi Jézusra vitte át.²⁾ A christolo-

¹⁾ 39. old.

²⁾ 39–42. old. Jensen szintén abban a meggyőződésben van, hogy „Jézus élete egy izráeli Gilgamesnek története“.

giába és egyéb körbe tartozó problémák mellett különös figyelmet érdemel a keresztség és az úrvacsora eredetének kérdése. „A keresztségnél és az úrvacsoránál az újabb theologiai kutatás mindinkább arra az eredményre jutott, hogy e két intézmény keletkezése és jelleme szerint csak akkor magyarázható meg némileg kielégítően, ha az előtörténetet feltárjuk, amelyen a két szentség a Krisztus korabeli zsidóságnál keresztülment“. A keresztség kétségtelenül a zsidó körökben szokásos, vizzel végzett ritusokkal áll kapcsolatban, az úrvacsora pedig a paradicsomban rendezendő messiatikus lakoma képzetével. De e zsidó ritus és képzet aligha magából a zsidó gondolkozásból fakadt, „hanem minden valószínűség szerint egy orientális vallásból hatolt be a zsidóságba, mely orientális vallásnál megint első sorban vagy a perzsa vagy a babyloniai vallásra kell gondolni“. A keresztségnél a kérdés már most a következő: mily összefüggés van a keresztség és azon vizzel eszközölt ritusok között, amelyek Ea és Marduk cultusában oly nagy szerepet játszanak? mily összefüggés van továbbá a „Jézus nevében“ történő keresztelés és Ea és Marduk „névének“ alkalmazása között a megfelelő babyloniai ritusoknál? Az úrvacsoránál pedig arra kell feleletet adni, hogy van-e kapcsolat az úrvacsora mint örök életet adó evés és ivás között egyrészt és a babyloniai életeledel és életviz képzete között másrésztől. A döntést csak a jövő van hivatva megadni.

Végül néhány szót kell még szentelnünk az assyriologus Hommelnak.¹⁾ Ő is új anyaggal és új szemponttal gazdagítja a Bábel-Bibelthémát. Nem tud megnyugodni Delitzsch czáfolásával, hanem positiv választ akar a felvetett kérdésre. Ami őt Delitzsch-től elválasztja, az mondhatni ebben az egy szóban foglalható össze: chald. Delitzschnek minden egyes következtetése megállhat, ha mindenütt babyloniai helyett chaldokról beszélne. „De ő egyáltalán nem tud különbséget tenni chald és babyloniai között, amiben pedig az egész babyloniai ó-kor megértésének kulcsa rejlik“. Az izráeli hagyomány a teremtés-, a vízözön-, a bűnbeesés történetét, az ósatyák listáját, a sabbath intézményét, nem a babyloniaiaktól, hanem a chaldoktól tanulta. A chald eredeti az elbeszéléseknél ugyan elveszett, de még helyreállítható. Hommel meg is kísérli a reconstruálást. „E régi chald traditió Ábrahámmal nyugatra vándorolt és a biblia Östörténetében (Gn. 1—11) bár későbbi hozzáadásokkal átszöve még ma is nagyjában úgy található amint azt egykor Chaldäában istenfélő patriárhák elbeszélték“.

Hornyómszky Aladár.

¹⁾ Die orientalischen Denkmäler und das alte Testament. 2. Aufl. 1903.